

Op grand tour!

Naar Rome met Jan Teding van Berkhout, 1739-1741

Wanneer de zomer in het land is, vertrekken (normaal gesproken) miljoenen Nederlanders naar vakantiebestemmingen in binnen- en buitenland. Rome blijft een populaire bestemming voor *city trippers*, *foodies* en *fashionista's*, scholieren en culturele meerwaardezoekers. Maar hoe reisden Nederlanders naar Italië bijna driehonderd jaar geleden?

Portret van Jan Teding van Berkhout. Schilderij door Philip van Dijk, 1742. Privécollectie.

Letterlijk tientallen brieven bleven er bewaard. Kort en bondig, of eerder langdradig. Neergeschreven in een keurige hand of slordig en *in den haest*. Formeel en stijf of ongedwongen en recht voor zijn raap. Wie ze vandaag wil lezen, kan daarvoor naar het Nationaal Archief in Den Haag. Oorspronkelijk werden ze geschreven door Jan Teding van Berkhout en zijn kleurrijke familieleden: oom Paulus, zijn broers Pieter (*l'ainée*) en Coen(raad) (*le cadet*), zus Susanna, en tal van andere vrienden en bekenden.¹ Berkhout schreef zijn brieven op zijn klassieke grand tour naar Rome in de eerste helft van de achttiende eeuw. Naast zijn reisjournaal – een dikke pil van nog eens honderden folio's – bieden de brieven een ongemeen boeiend inzicht in de praktijk van reizen in het ancien régime.² Wie monsterde er allemaal aan op een grand tour? Welke bestemmingen waren populair? Met welke praktische beslommeringen hadden reizigers af te rekenen? En hoe ervaren die achttiende-eeuwse reizigers hun tocht? Berkhouts brieven lichten alvast een tipje van de sluier op.

Frisse twintiger

Veelzeggend voor het doorsnee profiel van grand tour-reizigers is het portret dat Jan Teding van Berkhout kort na zijn terugkeer uit Rome liet vervaardigen door de Haagse schilder Philip van Dijk. Berkhout liet zich portretteren als een frisse twintiger. Traditioneel was een grand tour immers voorbehouden aan jongere mannen – langere reizen voor vrouwen waren nog steeds taboe – die net hun opleiding aan de Latijnse school en de universiteit hadden afgerond. Een klassieke grand tour naar Italië, Frankrijk en Zwitserland nam immers een paar jaar in beslag. Berkhout was bijvoorbeeld meer dan achthonderd dagen onderweg. De reis liet zich dan ook moeilijk combineren met een gezin en een actieve carrière. Na zijn terugkeer huwde Berkhout met de steenrijke Cornelia Hillegonda van Schuylenburch en begon hij aan een loopbaan in de lokale bestuursraden van Delft. Uit het portret blijkt ook dat Berkhout van voorname huize was. Met zijn modieuze jas en vest, de kanten *jabot* van zijn hemd, de elegante wandelstok, de vergulde degen en de smaakvolle

pruik straalt Berkhout eerst en vooral een tomeloze finesse uit. Maar tegelijk zijn de attributen ook een weinig subtiele verkliker voor de torenhoge welstand van de familie. De Berkhouts behoorden immers tot de rijkste families van de Republiek: een smalle toplaag van vermogende topambtenaren, regenten en kooplui die hun fortuin hadden gemaakt in de Gouden Eeuw. Louter voor hen was een lange grand tour weggelegd, omdat die – ook letterlijk – handenvol geld kostte. Berkhout was een beetje atypisch, omdat de Italiëreis precies om die reden vaak voorbehouden bleef aan de eerstgeborene. Door de luxueuze kledij en attributen, die hij allicht in Rome, Parijs of Londen op de kop getikt had, creëerde Berkhout in ieder geval een blijvende herinnering aan zijn klassieke grand tour. Natuurlijk zijn er in het portret nog andere referenties te ontdekken naar de reis. Klassiek beeldhouwwerk duikt bijvoorbeeld op in de achtergrond: een aantrekkelijke buste van Venus achter het groene gordijn, gespierde mannenlijven op de boekenkast, een kolosale dekselvaas. Toeschouwers ►

Gerrit Verhoeven doceert cultuurgeschiedenis aan de Universiteit Antwerpen en doet onderzoek naar reizen en de grand tour.

¹ Meer achtergrond over de familie in: Cornelis Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout, 1500-1950* (Amsterdam 1986).

² Voor de originele brieven: Nationaal Archief (voortaan NA), FA Teding van Berkhout 267, 309, 324, Correspondentie van Jan met Paulus, Pieter en Coenraad (1739-41). Voor het reisjournaal: NA, FA Teding van Berkhout 353, *Journal de mon voyage* (1739-41).

Gezicht op de Engelenburch te Rome. Toegeschreven aan Pierre Antoine Demachy, 1750-1800. Rijksmuseum Amsterdam.

3 Meer over dat culturele ideaal: Gerrit Verhoeven, *Mastering the Connoisseur's Eye. Paintings, Criticism and the Canon in Dutch and Flemish travel culture, Eighteenth-Century Studies* 46 (2012), pp. 29-56.

4 NA, FA Teding van Berkhout 324, Brief van Coenraad aan Jan, 6 januari 1740.

herkenden ze als een niet mis te verstane oogwenk naar de ultieme bestemming van de reis: het klassieke Rome. Kennismaken met de laatste overblijfselen van de antieke beschaving vormde dan ook het hoofddoel van de grand tour. Met Tacitus, Vergilius, Cicero en andere Romeinse schrijvers in de hand struinden reizigers over het Forum Romanum, de Tarpeïsche rots en de Via Appia, bezochten ze het Colosseum, het Pantheon en de Thermen van Diocletianus. Ook dwaalden ze rond in de talloze musea en collecties in Rome om een glimp op te vangen van de Laocoöngroep in het Vaticaan, *Lo Spinario* (of jongen met de doorn in de voet) in de Palazzo dei Conservatori en tal van ander iconisch beeldhouwwerk uit de Romeinse of Griekse oudheid.

‘Naast doorwrochte kennis van kunst was ook het spreken van een mondje Frans onontbeerlijk voor een heer van stand’

Dat klassieke programma kreeg zijn beslag in de late zestiende eeuw, toen Justus Lipsius en andere beroemde humanisten de klassieke grand tour aanstipten als de ideale voltooiing van een elite opleiding. In essentie was de tocht dan ook bedoeld als een educatiereis, waarbij de jonge snaak de *utilitas* (het nut) liet primeren op de *voluptas* (het plezier). Formele educatie – bij voorkeur bekroond met een academische bul van een beroemde Italiaanse of Franse universiteit – werd daarbij traditioneel gecombineerd met praktijkonderwijs in talen, conversatie, dansen, schermen, paardrijden en andere noble *artes*. Dat humanistische ideaal was ten tijde van Teding van Berkhout echter vervaald. In de achttiende eeuw veranderde de klassieke grand tour dan ook steeds meer in een brede kunst- en cultuurreis.

(Re)oriëntatie

Dat nieuwe ideaal drukte ook een stempel op de geografische blauwdruk van de reis. Traditioneel was Rome de ultieme bestemming en bij Berkhout was dat niet anders. Na zijn vertrek in 1739 sjeesde hij in spreekwoordelijke sneltreinvaart naar het zuiden van Frankrijk, om daar per schip naar Napels te reizen. Berkhout deed op zijn reis door Italië alle verplichte haltes aan – Firenze *la bella*, Venezia *la ricca*, Milano *la grande*, Bologna *la grassa* en Ravenna *l'antica* – maar bezocht ook vele kleinere steden. Toch kaapte Rome de meeste aandacht weg. Berkhout vulde pagina na pagina van zijn reisverhaal met een eindeloze opsomming van alle meesterwerken uit de renaissance en barok. Architectuur, beeldhouwwerk en schilderijen werden niet alleen tot in de kleinste details beschreven, Berkhout etaleerde ook graag zijn kennis als *connoisseur* door te verwijzen naar compositie, dessin, coloriet, perspectief, of *clair-obscur*.³ Dat paste ook in de verwachtingshorizon van oom Paulus en broer Pieter, die voortdurend op het belang van een brede culturele vorming hamerden. Naast doorwrochte kennis van kunst was ook het spreken van een mondje Frans onontbeerlijk voor een heer van stand. Paulus en Pieter vonden dan ook dat Jan hun in de taal van Molière moest schrijven over al zijn culturele ontdekkingen. Dat eenzijdige culturele dieet begon echter al gauw

Berkhouts keel uit de hangen. Samen met zijn jongere broer Coen (raad) stak hij de draak met de hooggestemde idealen van Paulus en vooral Pieter ‘die van de antiquityten en van de schilderkonst te Roomen een hoope kan schrijven dat een brief van dubbelt port uitmaakt’.⁴

Parijs en Londen boden een gevarieerder palet. Eerst en vooral maakte Parijs zijn status als modemetropool meer dan waar. Niet alleen liet Berkhout zich bij aankomst helemaal in het nieuw steken, hij werd ook voortdurend overspoeld door verzoeken van familieleden, vrienden en bekenden om voor hen spullen te kopen. Meubels voor oom Paulus, ornamenten voor Pieters koets, wat sieraden voor Susanna, een spiegel voor neef Hop, een bestelling voor mevrouw Wassenaer, een haardstijl voor meneer Valencis, en tal van andere bestellingen. Jan liep er graag alle luxueuze winkels van de *rue Saint-Martin* of de *rue Saint-Denis* voor af. Met de talloze stalletjes was ook het *Palais du Parlement* een walhalla voor koopjesjagers. Daarnaast waren er natuurlijk ook het theater en de opera, een eindeloze reeks elegante bals en andere society-avondjes, de koorddansers, het poppenspel, de *opéra comique* op de *foire Saint-Germain* en tal van ander vermaak. Bovendien was Parijs de ideale stad om langs pleinen, parken, kerken en paleizen te flaneren. Vooral de projecten van Lodewijk XIV, zoals de statige *place des*

Twee secretaïres. Tekening door J.L. Th. Baijer, ca. 1760-65. Rijksmuseum Amsterdam. Franse meubels, kleding en accessoires waren ontzettend populair in Nederland.

Gezicht op de Rotunda en het Chinese paviljoen op het kanaal in Ranelagh Gardens te Londen met een gemaskerd bal. Prent naar een tekening van Canaletto, 1752. Rijksmuseum Amsterdam. Ranelagh en Vauxhall waren populaire *pleasure gardens* in Londen. Nieuwsgierige bezoekers konden er concerten bijwonen, koffiedrinken of een eindje wandelen.

Victoires, het hospitaal van *Les Invalides*, het *Observatoire* of de kerk van *Val-de-Grâce* wierpen hoge ogen. Berkhout was ook helemaal in de ban van het paleis en de tuinen van Versailles. In een brief aan Pieter schetste Jan monkelend zijn dagelijkse routine in Parijs: 's ochtends een kopje chocolade als ontbijt, dan de *perruquier* die hem knipt en scheert, en vervolgens uitgaan tot middernacht: *Voilà comme vivent cent mille faineants a Paris*.⁵ Londen stelde in die zin evenmin teleur. Berkhout bracht er zijn dagen door met winkelen, sightseeing, en tal van andere vormen van vermaak. Vooral de paardenraces, hanengevechten en bokswedstrijden lieten een diepe indruk na. Londen en Parijs maakten al eeuwenlang deel uit van het klassieke parcours van de grand tour, maar in de loop van de achttiende eeuw werden ze onvermijdelijk. Daarbij werden de moderne metropolen van het noorden steeds vaker beschouwd als de antipode van het ingeslapen zuiden.

Eigen koets

Uiteraard was een klassieke rondreis door Europa een hele krachttoer. Toch konden achttiende-eeuwse reizigers al gebruikmaken van een basis-

infrastructuur. Transport was bijvoorbeeld zelden of nooit een probleem. Berkhout maakte dankbaar gebruik van publieke transport en schakelde moeiteloos tussen koetsen, trekschuiten, *felucca's* (scheepjes met een latijnzeil), postpaarden, muilezels en af en toe ook een draagstoel. Alleen in Rome en Parijs huurde Berkhout een eigen koets, waarmee hij in stijl naar de opera, het theater of het bal kon rijden. Metropolen hadden ook een ruim aanbod aan hotels, *chambres d'hôtes*, herbergen en kamers voor grand tour-reizigers. In Parijs huurde Berkhout een luxueus meerkamerappartement in de pulserende wijk Faubourg Saint-Germain, waar ook de meest elegante winkels, koffiehuisen en biljartzalen gesitueerd waren. Dagelijks kwam er een *traiteur* langs die de meest exquisite maaltijden aan huis bracht. Dat comfort stak vaak wel schril af tegen de eenvoud van plattelandsherbergen, waar het vaak al moeilijk was om een zolderkamertje, een paar schone lakens of een min of meer eetbaar avondmaal in de wacht te slepen. Berkhout werd op zijn klassieke Romereis trouwens vergezeld door *le petit Frans*. Frans was al jaar en dag de trouwe livreeknecht van de familie.

Hij was dan ook de rots in de branding die 's ochtends de chocolade van Jan opwarmde, zijn kleding klaarlegde, kleine boodschappen deed en allerlei andere zaken regelde. Daarnaast huurde Berkhout in Rome, Parijs of Londen ook extra bedienden. 'Fransje' kreeg in Parijs bijvoorbeeld het gezelschap van een andere knecht en een koetsier die gestoken in een prachtig livrei de koets van Berkhout bemanden.⁶

Naast die bedienden was er ook een anoniem leger van wasvrouwen, barbiers, *traiteurs*, stalknechten en ander werkvolk in de weer die allerlei diensten verleenden. Een trapje hoger in de hiërarchie stonden privéleraren die aan huis kwamen om taal- of muzikles te geven. Onderweg leerde Berkhout bijvoorbeeld een mondje Italiaans, Frans en Engels spreken, al was dat laatste in zijn opinie haast onmogelijk omwille van de onuitsprekelijke klanken. Bovendien versleet Berkhout ook de ene na de andere zang- en vioolleraar. Naar eigen zeggen kreeg hij in Napels les van Pietro Scarlatti – de oudere broer van de beroemde barokcomponist Domenico Scarlatti – die zich echter nauwelijks om hem bekommerde. Ten slotte kon men in elke stad van betekenis ook een ►

⁵ NA, FA Teding van Berkhout, Correspondentie met Pieter Teding van Berkhout, 26 januari 1741. 'Op die wijze brengen wel honderdduizenden luiwammesen hun dag door in Parijs.'

⁶ Meer over comfort op grand tour: Gerrit Verhoeven, 'Feeling at home abroad: Comfort, domesticity and social display on the Netherlandish Grand Tour, 1585-1815', in: Jon Stobart (red.), *The Comforts of Home in Western Europe, 1700-1900* (Londen 2020), pp. 160-180.

Gezicht op Tivoli. Schilderij door Isaac de Moucheron, 1725. Rijksmuseum Amsterdam. De waterval was een van de weinige trekpleisters die louter te paard of per muilezel bereikbaar waren.

persoonlijke reisgids inhuren, die niet alleen de belangrijkste bezienswaardigheden toonde en een extra woordje uitleg gaf, maar reizigers ook met raad en daad bijstond bij het vinden van hotels, winkels, huurkoetsen, en andere praktische beslommingen. Dat persoonlijk advies was een mooie aanvulling op de uitgebreide informatie die reizigers in gedrukte reisgidsen aantroffen. Dergelijke handzame boekjes waarin de vele bezienswaardigheden tot in detail

uit de doeken werden gedaan, verschenen al in de zestiende en zeventiende eeuw, maar werden in de loop van de achttiende eeuw steeds gedetailleerder. Werkelijk baanbrekend was bijvoorbeeld de *Séjour de Paris* (Leiden 1727) van Joachim de Nemeitz. Nieuwsgierige lezers troffen er onder meer gedetailleerde info over moderne architectuur, royale kunstcollecties, hippe winkelstraten, bal- en biljartzalen, het theater en de opera en tal van ander vermaak.

Emoties

Berkhouts brieven laten ook een blik achter de schermen toe. Terwijl het *Journal de mon voyage* flink gepolijst is, laten de brieven wat meer emotie zien. Berkhout schreef regelmatig over angst, heimwee, verdriet of lust op reis. Dat was uitzonderlijk, want de klassieke grand tour was bedoeld als een ultieme test voor mannelijkheid. Mannen uit één stuk boden immers allerlei gevaren en ongemakken – van steile bergpassen in de Alpen tot de oneetbare pasta van Campanië – dapper en onverstoort het hoofd. Heimwee was een eerste hindernis. Omdat ze jarenlang afgesneden waren van het thuisfront, kampten heel wat grand tour-reizigers hiermee. Berkhout leek daar een tikkeltje minder gevoelig voor. Misschien hielp de regelmatige correspondentie met Paulus, Pieter, Coen (raad) of Susanna wel een handje of was het de aanwezigheid van het vertrouwde gezicht van *le petit Frans*. Familieleden en vrienden hielden Berkhout in hun brieven op de hoogte van de laatste nieuwtjes en roddels uit Holland, terwijl hij hen ook regelmatig bijpraatte over de

7 NA, FA Teding van Berkhout 267, Brief van Jan aan Paulus, 11 mei 1740. Lees over de link tussen gevaar en mannelijkheid: Sarah Goldsmith, 'Dogs, Servants and Masculinities: Writing about Danger on the Grand Tour', *Journal for Eighteenth-Century Studies*, 40 (2017), pp. 3-21.

8 NA, FA Teding van Berkhout 324, Brief van Coen aan Jan, 17 november 1739.

9 Lees over het belang van emoties ook: Gerrit Verhoeven, 'Malleable Masculinity. Fashioning Male Identity in Teding van Berkhout's Travel Letters (1739-1741)', *Journal of Family History*, 45 (2020), pp. 3-19.

vorderingen van zijn reis. Hoe belangrijk die papieren levenslijn in emotioneel opzicht was, blijkt uit de vele klachten over brieven die onderweg verloren waren gegaan of vertraging opliepen. Toch schreef Berkhout zelden of nooit expliciet over heimwee. Dat was ook het geval bij angst. Op zijn klassieke grand tour moest Berkhout regelmatig de bergen over. Dat veroorzaakte bij een laaglander weleens klamme handjes. Met weerzin schreef Berkhout bijvoorbeeld over zijn tocht door de besneeuwde Apennijnen tussen Bologna en Florence. Nooit had hij zulke diepe afgronden gezien: 'Voortdurend geselde een koude stormwinde mijn koets, waardoor die dreigde om te slaan. Nooit eerder ervoer ik zo'n bittere koude en was ik zo bang.'⁷

Dergelijke ontboezemingen zijn schaars omdat ze haaks staan op het imago van moed, durf en onversaagdheid dat Berkhout zich wilde aanmeten. Verdriet was nog een emotie die moeilijk te rijmen viel met het ideaal van onversneden mannelijkheid. Toen Berkhout in Napels het bericht kreeg dat zijn beste vriend Maasdam plots

was overleden, schreef hij in zijn reisjournaal dat hij zich de hele dag niet lekker had gevoeld en pas tegen de avond uit was gegaan. Maar daarmee was de kous ook af. Opvallend discreet was Berkhout ook over zijn amoureuze escapades. Traditioneel behoorde seks tot een van de standaard ingrediënten van een klassieke grand tour, omdat jongeren, eenmaal los van de beklemmende sociale controle huis, relatief vrij konden experimenteren. Berkhout liet echter weinig of niets los over zijn nieuwe veroveringen. Tot groot ongenoegen van onder meer Coen die in een brief in 1739 liet weten dat ook zijn liefdesleven op een laag pitje brandde omdat zijn vrouw hoogzwanger was: 'want men dient liefhebber van de cavallery te weezen voor men daar eenigzint gehoor zoude wille krijgen, en naa ik merk is die liefhebbery by U.E. ten eenemaal gepasseert want Ue in geen brieven iets van die nooble excertie hebt gemeld, jaa zelve of er geen rypaarden in die quartieren zijn.'⁸ Schrijven over seks kon dus wel, maar het mocht niet al te expliciet worden. Dat leert ook een brief aan Pieter uit Parijs in 1741.

Berkhout schreef dat hij in zijn appartement regelmatig een paar knappe winkeldames mocht ontvangen die hem enkele uren zoet hielden door hun waren te tonen. Enerzijds is het goed mogelijk dat Berkhout zich werkelijk een tijdje amuseerde met het bekijken van snuifdozen, horloges, toneelkijkers en andere hippe accessoires, maar anderzijds is het – in het licht van de welig tierende Parijse prostitutie – ook niet ondenkbaar dat de meisjes langskwamen om heel andere koopwaren om heel andere redenen te laten bekijken en betasten.⁹ ■

Onder: *Gezicht op Vesuvius en de kust van Portici vanaf hoek van Castel dell' Ovo*, werk van Louis Ducros, 1778. Rijksmuseum Amsterdam. De Vesuvius was ook een van de plekken waar grand tour-reizigers hun moed en durf konden tonen, door de vulkaan te beklimmen en stenen in de krater te werpen.

Anders Reizen? Evoluties in vroegmoderne reiservaringen van Hollandse en Brabantse elites (1600-1750). Gerrit Verhoeven (Verloren, Hilversum 2009), 416 blz., € 35,00

